

УДК 791.44.071(477)''196'':398.8

*Ямборська Катерина Сергіївна,
аспірантка,
Київський національний університет культури і мистецтв*

НАРОДНА МУЗИКА У КІНЕМАТОГРАФІЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА МИКОЛАЙЧУКА

У статті, присвяченій кінематографічній творчості відомого вітчизняного актора, сценариста і режисера Івана Миколайчука, розглянуто роль і значення народної музики як вагової складової українського поетичного кіно 1960-х років. Проаналізовано один із важливих мистецьких прийомів І. Миколайчука: використання музичного фольклорного матеріалу з метою підсилення емоційного забарвлення сценічної дії.

Ключові слова: Іван Миколайчук, народна пісня, автентична музика, українське поетичне кіно.

В статье, посвященной кинематографическому творчеству известного отечественного актера, сценариста и режиссера Ивана Мыколайчука, рассмотрено роль и значение народной музыки, как весомой составляющей украинского поэтического кино 1960-х годов. Проанализирован один из наиболее важных художественных приемов И. Мыколайчука: использование музыкального фольклорного материала с целью усиления эмоциональной окраски сценического действия.

Ключевые слова: Иван Мыколайчук, народная песня, автентическая музыка, украинское поэтическое кино.

In an article on the cinematography works of famous domestic actor, screenwriter and director John Mykolaychuk (1941–1987), considered the role and importance of folk music as an important part of Ukrainian poetic cinema of the 1960s. Analyzed one of the important artistic techniques I. Mykolaychuk: use of musical folklore material in order to gain emotional coloring stage action.

Key words: John Mykolaychuk, folk song, authentic music, Ukrainian poetic cinema.

Значення діяльності Івана Миколайчука як особистості і творця важко переоцінити. Він не лише повністю присвятив себе кіномистецтву, а й «стимулював творчу енергію інших людей, консолідував художні сили задля художніх досягнень українського кіно в міжнародному масштабі» [1, с. 4]. Основним його ресурсом у роботі над ролями, сценаріями, режисерськими проектами була духовність, багатство внутрішнього світу, невичерпний оптимізм, нестримна фантазія і глибоке знання народного фольклору.

Найтісніше творчість І. Миколайчука була пов'язана з українською народною музичною культурою, що, зокрема, знайшло своє відображення у створених ним (самостійно і в співавторстві) кінострічках «Білий птах з чорною ознакою», «Пропала грамота», «Вавилон-XX», «Така пізня, така тепла осінь». На жаль, у вітчизняній

кінознавчій науці мистецька практика І. Миколайчука залишається до кінця не вивченою. Недостатня вивченість його досвіду у сфері музичного оформлення кінокартин зумовлює актуальність підготовки публікації за означеною темою.

Аналіз наукових джерел доводить, що основні етапи життя і творчості І. Миколайчука обговорювалися в наукових студіях вітчизняних дослідників Л. Брюховецької [1, с. 3–4], О. Бут [2, с. 24–25], О. Дивнич [4, с. 44–45], О. Дубовик [5, с. 152–156], Г. Заславця [6, с. 11], Л. Іванишиної [7, с. 19–20] тощо. Авторами було доведено, що І. Миколайчук завжди залишався національно свідомим митцем, а тому переважну більшість зіграних ним ролей у кіно становили персонажі української літературної класики, наділені такими рисами характеру, як сміливість, бойовий вишкіл, завзяття, кмітливість і почуття гумору. У режисерській професії, як наголошують дослідники, І. Миколайчук спирався не лише на технічні засоби, необхідні для складної кінематографічної роботи, але й був добре обізнаний із широким досвідом своїх попередників і сучасників.

Важливі факти до мистецької та особистої біографії І. Миколайчука знаходимо в дослідницьких роботах О. Красовської [11, с. 9–10], Н. Позняк-Хоменко [13, с. 17–18, 34], О. Пуніної [14, 94–101], О. Ямборко [16, с. 39–41], які підкреслюють, що у сценаріях кіномайстра неабияке значення надавалося органічному поєднанню народної мови і музики – основним виражальним засобам українського поетичного кіно 1960-х років. На окрему увагу в межах історіографії проблеми заслуговують спогади та коментарі дружини актора Марічки Миколайчук [10], [12] та представників художньої інтелігенції, які були особисто знайомі з митцем: акторки Лариси Кадочникової [8, с. 5–7], режисера Федіра Стригуна [15], оператора-постановника Юрія Гармаша [3, с. 11–12], співачки Валентини Ковальської [9].

Незважаючи на великий масив накопиченої інформації щодо творчості І. Миколайчука, вважаємо, що роль і значення народної музики у творчості режисера було розглянуто дослідниками досить побіжно. Саме тому ця проблема заслуговує на ретельніше вивчення.

Народився І. Миколайчук 15 червня 1941 р. в с. Чортория, що на Буковині, в багатодітній сільській родині одним із десяти дітей залізничника Василя Миколайчука. Акторством Іван захопився ще в дитинстві: брав участь у сільській аматорській трупі, яка щомісяця ставила спектаклі для місцевого глядача. Коли настав час визначитися з професією, він на сумнівався. Але остаточно утвердила І. Миколайчука в рішенні любов до народної музики. За його спогадами, він пас вівці, аж раптом почув грузинську пісню «Суліко» з колгоспного репродуктора. Вона настільки вразила юнака, що ледь не того ж дня, він потайки від батьків поїхав до Чернівців із наміром «вчитися на артиста» [13, с. 17–18]. Переконавшись, що навчального закладу спрямування в обласному центрі немає, І. Миколайчук вступив до дирижерського відділення Чернівецького музичного училища. Згодом почав навчатися в студії при Обласному музично-драматичному театрі ім. О. Кобилянської; мріяв про режисерський факультет ВДІКу в Москві, але подати туди документи так і не наважився. 1963 р. Іван Миколайчук вступив до Київського інституту театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого в майстерню Віктора Івченка.

Зніматися талановитий буковинський студент почав з другого курсу. Першими серйозними роботами в кіно стали для нього ролі у фільмах «Сон» (Тарас Шевченко)

Володимира Денисенка та «Тіні забутих предків» (Іван) Сергія Параджанова. Це був час розквіту українського поетичного кіно 1960-х років, і молодий І. Миколайчук став його органічною частиною. «Тіні забутих предків» принесли актору визнання в усьому світові. Кінострічка здобула 39 міжнародних нагород, 28 призів на кінофестивалях (із них 24 гран-прі) у 21 країні.

Акторський досвід спонукав Івана Миколайчука до глибшого осягнення секретів кінематографічної майстерності. «Кіно здавалося мені мистецтвом високим і витонченим, – зазначав сам актор. – Мене вразило, що великі й найбільш напружені, найбільш емоційні епізоди могли розігратися без будь-яких слів, що природною, «нефорсованою» пластикою можна передати найтонші і найневловиміші нюанси. І найбільше потрясіння – крупний план, коли бачиш очі людини і в них читаєш усе...» [13, с. 17–18].

Вагомого значення в процесі створення фільму І. Миколайчук надавав музиці, особливо фольклорній. За спогадами вітчизняного кінокритика Людмили Лемешевої, І. Миколайчук неодноразово згадував про те, що з дитинства записував від буковинських селян пісні та оповідки, яких назбирав понад тисячу [2, с. 24–25]. Він грав на цимбалах, баяні та скрипці, добре розумівся на гармонії співу. Дружина актора, артистка академічного українського народного хору ім. Г. Верьовки, Марічка Миколайчук, пригадувала: «А як співала його сім'я! Колись Анатолій Авдієвський був у нас вдома – в селі Івана. Запросили солістів, всі співали. А потім як заспівала родина! У чотири голоси! Анатолій Тимофійович був шокований, не міг прийти до тями. Потім у колективі говорив: «Ви чули, як співають Миколайчуки? Абсолютно без музичної освіти». Справді, їхні голоси зливалися так, що виходила неповторна гармонія пісні...» [10].

1971 р. у співавторстві з режисером Ю. Ілленком І. Миколайчук написав сценарій до фільму «Білий птах з чорною ознакою». Великою заслугою кіномаистра стало також виконання в цій стрічці однієї з головних ролей (Петро Дзвонар) та підбір музичного матеріалу. Зокрема, укладач використав народні пісні у виконанні оркестру музикантів-аматорів з с. Глиниця Кіцманського району Чернівецької обл. За ініціативою актора, музичною темою одного з героїв фільму стала українська народна пісня «Причесав си, прилизав си, в білі штані вбрав си...».

1972 р. у фільмі «Пропала грамота» Бориса Івченка Іван Миколайчук виступив не лише виконавцем головної ролі (козак Василь), а й автором сценарія та співрежисером. На жаль, у титрах фільму «Пропала грамота», знятого за мотивами однойменної повісті М. Гоголя, не було вказано ще один твір, який став літературною основою сценарія І. Миколайчука – оповідання іншого українського письменника, Олекси Стороженка – «Закоханий чорт», в якому від особи старого бандуриста розповідалося про любов чорта Трутика до відьми Одарки.

Великою заслугою співрежисера став рівним чином підбір до кінострічки народної музики і співів. Зокрема, у фільмі «Пропала грамота» було використано славнозвісний «Запорізький марш» (музика кобзаря Євгена Адамцевича, оркестрування Віктора Гуцула), який вперше виконав Оркестр народних інструментів України під керівництвом Якова Орлова на сцені Київського академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка 12 квітня 1970 р. Окрасою кінокартини стало звучання бандури Галини

Менкуш (на той час солістки академічного українського народного хору ім. Г. Верьовки) та гурту автентичних троїстих музик – братів Чередників, яких знайшов сам І. Миколайчук. За свідченням дослідниці О. Бут, саме Солопій Чередник (прадід музикантів), з яким М. Гоголь познайомився під час перебування у Личківці (вулиця, де мешкали козаки у Диканці), став прототипом Черевика [2, с. 24–25].

Не можна не згадати участі І. Миколайчука у створенні відомого на весь світ тріо «Золоті ключі», що також було задіяно в музичному оформленні стрічки «Пропала грамота». До складу гурту увійшли артистки українського народного хору ім. Г. Верьовки – Валентина Ковальська (перший альт), Марічка Миколайчук (другий альт) та Ніна Матвієнко (сопрано). В Ковальська згадувала про ті часи: «Ми з Ніною Матвієнко побачили Івана [...] на гостинах, там вперше у трьох заспівали пісню «Ой попід гай зелененький брала вдова льон дрібненький», і з благословення Івана народилося тріо, яке згодом дістало назву «Золоті ключі» [...]. Всі були молоді та веселі, обов'язково співали, частенько Марія сама чи удвох з Іваном. Він диригував, прикривши очі, і вони забували про все, що зв'язувало їх з цією грішною землею, голоси переплітались або природно розділялися на терцію, то був їхній Космос. Іван мав музичну освіту, грав на баяні, володів витонченим слухом, тонко відчував голосову гармонію – це сімейне. Пізніше разом з Марічкою навчив нас співати стрілецької «Ой у лісі величезнім страшна битва була, не одна стара мати сина ся позбула...». Українська народна пісня була найвищою суттю його творчості, тож і звучала у фільмах як невід'ємна частина внутришнього світу особистості. На зйомках фільму «Пропала грамота» порадив нам протяжно заспівати ліричну пісню «Ой розпрягайте, хлопці, коні» та весільну «Благослови, земле» на слова Оксани Бут [...]. У цьому фільмі мала прозвучати ще й відома історична пісня «А вже років двісті», яку ми записували у своєрідній студії на березі річки Псло, що на Полтавщині. Потім з політичних міркувань її було вилучено, і запис, на жаль, пропав безслідно. Іван Миколайчук завжди був у пошуках нових інтонацій голосу, музики, мови, бо що вражає, те й запам'ятовується. Він відходив від традиційного кіно, віддаючи перевагу філософському. Тому і використовував народну пісню, відчуваючи її величезний потенціал, як прийом підсилення значущості події...» [2].

Створене І. Миколайчуком тріо «Золоті ключі» плідно працювало протягом кількох десятиліть. Записало 22 народних пісні в акапельному виконанні на платівку фірми «Мелодія» (1975), яка привернула широку слухацьку аудиторію, отримала значний резонанс, декілька разів тиражувалася, багато примірників портапило за кордон. Згодом співачки записали кілька компакт-дисків, брали участь у телепрограмах на телебаченні; окрім фільму «Пропала грамота», озвучили кінострічки «Женці», «Дівочі мрії», «Тріо «Золоті ключі»; разом із легендарною артисткою Нілою Крюковою гастролювали куточками України.

З початку 1970-х років, коли політичним керівництвом УРСР було ініційовано гоніння на діячів української культури (арешт С. Параджанова, «Тіні забутих предків» оголошуються «неблагонадійними» і знімаються з прокату), фільми за участю І. Миколайчука негласно потрапили під статтю «занадто націоналістичні», а самого актора кваліфікували як «людину, ворожу радянській ідеології». Лише 1979 р. завдяки підтримці заступника

секретаря Харківського обкому КПУ Володимира Івашка, Івану Миколайчуку вдалося отримати дозвіл на зйомки фільму «Вавилон-XX» за мотивами твору В. Земляка «Лебедина зграя». Ця кінострічка стала першим самостійним режисерським дебютом Івана Миколайчука. На думку дослідниці О. Бут, у кінокартині звучання світу, мови і музики набуло майже досконалого значення [2, с. 24–25]. Жанр фільму (поетична притча) сягав джерел фольклорних сказань, традицій романтико-поетичної народної бувальщини, яка поєднувала в собі психологічну реалістичність характерів і вільну умовність форм. В основі композиційної організації матеріалу режисером було покладено принцип поетично-музичної побудови, спорідненої із симфонічним твором; використано прийом органічного поєднання ностальгійної, комедійної та лірико-драматичної частин кінострічки. 1979 р. фільм отримав головний приз кінофестивалю «Молодість» у Києві. 1980 р. на Всесоюзному кінофестивалі в Душанбе стрічка здобула нагороду за «кращу режисуру».

Додамо, що окрім сценарсько-режисерської роботи, І. Миколайчук виступив у «Вавилоні-XX» виконавцем головної ролі (Фабіан) та неперевершеним укладачем музичного матеріалу. До фільму було залучено народні мелодії у виконанні гурту українських троїстих музик, пісенні фольклорні твори записав заслужений артист Молдавської СРСР Микола Сулак. Цікавим є той факт, що 2004 р., рівно через 25 років після прем'єри «Вавилону-XX», відомий вітчизняний гурт «Танок на Майдані Конго» (репкор, хіп-хоп, рок, фанк) випустив музичний альбом «Пожежі міста Вавилон», створений під впливом фільму І. Миколайчука. У проекті також взяли участь такі українські музиканти, як Ірена Карпа, Іво Бобул, Асія Ахат тощо.

Останньою режисерською роботою І. Миколайчука стала кінокартина «Така пізня, така тепла осінь» (сценарій написаний у співавторстві з Віталієм Коротичем). Відзнятий 1981 р. на кіностудії ім. О. Довженка, фільм (сцени з якого занадто часто презнімалися з ідеологічних міркувань), на жаль, уже не мав такого успіху, як «Вавилон-XX». Відійшов режисер і від використання у стрічці фольклорного матеріалу, що, імовірно, зумовлювалося тематикою кінотвору – життя буковинського емігранта в Канаді. Навпаки, І. Миколайчу обрав для музичного оформлення кінокартини естрадні пісні у виконанні тріо «Маренич» («Тиша навкруги...», слова і музика Олександра Багачука) та Дмитра Гнатюка («Чом, чом, земле моя...», слова Костянтини Малицької, музика Дениса Січинського).

У 1983 р. І. Миколайчук створив сценарій до фільму «Небилиці про Івана» і мав намір наступного року приступити до його втілення, але постановку стрічки було дозволено радянськими цензорами лише у 1986-му. Хвороба і передчасна смерть не дали змоги авторові розпочати зйомки. 1989 р., вже після смерті І. Миколайчука фільм зняв його колега Борис Івченко.

Отже, аналіз історіографії проблеми довів, що основні етапи життя і творчості І. Миколайчука обговорювалися в наукових розвідках вітчизняних дослідників. Разом з тим, роль і значення фольклорної музики у роботах кіномайстра було розглянуто науковцями досить побіжно. Значення творчості І. Миколайчука виходить за межі кінематографічного мистецтва, оскільки він залишив яскраву пам'ять по собі в українській культурі загалом, еднаючи своєю творчістю різні види мистецтва.

І. Миколайчук був щільно пов'язаний з українською фольклорною і естрадною музикою. Цьому, безперечно, сприяла наявність у нього професійної музичної освіти і чудове знання українського пісенного та інструментального фольклору. І. Миколайчуку вдалося стати справжнім явищем у вітчизняному кінематографі, що, за словами Вадима Скурагівського, «катастрофічно наближало його до геніальності» [13, с. 18]. Йому таланило без пафосу і зайвого драматизму піднімати з глибин людських характерів найтонше і найсокровенніше. Використовуючи величезний потенціал фольклорної музики, режисер насичував її емоційним колоритом сценічні образи, підсилював драматичну дію, створюючи нове українське філософсько-поетичне кіно другої половини ХХ ст.

Література:

1. Брюховецька Л. Значення творчості Івана Миколайчука / Л. Брюховецька // Іван Миколайчук: біобібліографічний покажчик. – Чернівці, 2011. – С. 3–4.
2. Бут О. Небилиці про Івана. Парафраз / О. Бут // Кіно-театр. – 2011. – № 4. – С. 24–25.
3. Гармаш Ю. Відчуваю ностальгію за «Вавилоном-ХХ» / Ю. Гармаш // Кіно-театр. – 2011. – № 3. – С. 11–12.
4. Дивнич, О. «Мій перший день в Україні». Невідомий Іван Миколайчук / О. Дивнич // Кіно-театр. – 2011. – № 4. – С. 44–45.
5. Дубовик О. На гостини до Івана / О. Дубовик // Міжнародний туризм. – 2011. – № 4. – С. 152–156.
6. Заславець Г. Слово про Івана: відомий і невідомий Іван Миколайчук / Г. Заславець // Культура і життя. – 2013. – 21 червня. – С. 11.
7. Іванишина, Л. Глибокий колодязю... золоті ключі / Л. Іванишина // Кіно-Театр. – 2011. – № 3. – С. 19–20.
8. Кадочникова Л. Він був земною і водночас неземною людиною / Л. Кадочникова // Кіно-театр. – 2011. – № 3. – С. 5–7.
9. Коротя-Ковальська, В. Два крила високого польоту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/toprint.html?id=2418>.
10. Константинова Е. Боль и правда об Иване / Е. Константинова // Зеркало недели. – 2011. – 20 мая.
11. Красовська, О. Монтаж як процес пізнання / О. Красовська // Віче. – 2011. – № 11. – С. 9–10.
12. Марія Миколайчук: «Бачу – якесь дівча стало біля могили на коліна й молиться...» // Газета по-українськи. – 2005. – 9 груд.
13. Позняк-Хоменко Н. Іван Миколайчук. Український секс-символ із Божою ознакою / Н. Позняк-Хоменко // Над Бугом і Нарвою. – 2013. – № 5. – С. 17–18, 34.
14. Пуніна О. «Лебедина згряя» Василя Земляка та «Вавилон-ХХ» Івана Миколайчука: романний гротеск і його модифікація в кіноінтерпретації / О. Пуніна // Слово і час. – 2013. – № 4. – С. 94–101.
15. Федір Стригун: «Івана я боготворив...» // Кіно-театр. – 2011. – № 2.
16. Ямборко О. Побачити себе: образ українця, створений Іваном Миколайчуком / О. Ямборко // Кіно-Театр. – 2012. – № 1. – С. 39–41.